

je leta 1940 v funkciji prosvetnega ministra v vladi zagovarjal sprejetje protijudovskih uredb, pri čemer je zaostroval odnose tako v vladi kot med njim in vlado. Obenem pa Dolenc objektivno poudarja, da dve uredbi nista kazalnik uvajanja rasistične zakonodaje v Jugoslaviji, temveč ju moramo razumeti bolj v kontekstu zunanje politike kneza Pavla in jugoslovanskih gospodarskih obveznosti do nacistične Nemčije. Anton Korošec, ki je imel sicer trdo roko do nemške manjšine in deloval proti nacistični propagandi na eni strani, je na drugi kot prosvetni minister nekaj mesecev pred nemško okupacijo predlagal, naj se v šolah ne poučujeta angleščina in francoščina, temveč jeziki naših »velikih sosedov« torej italijanščina in nemščina. Skratka, Koroščeva pragmatična politika, kot poudarja avtor, ki povzema tudi tehtno analizo Bojana Godeše o položaju SLS v letih 1940 in 1941, ni niti v zunanji niti v notranji politiki uspela obvarovati državo pred aprilskim zlomom s sovražno okupacijo 1941.

Knjiga Ervina Dolenca je dragoceno delo, saj prinaša v povezavi z dogajanjem v Evropi vrsto zanimivih razmišljanj, analiz in ugotovitev, ki nam z različnih plati širijo obzorje vedenja o preteklosti slovenskega naroda v obdobju med obema vojnama.

Anka Vidovič Miklavčič

Prežihov Voranc – Lovro Kuhar : pisatelj, politik, patriot. (Uredil Aleš Gabrič). Inštitut za novejšo zgodovino, Slovenski znanstveni inštitut (Slovenisches Wissenschaftsinstitut). Ljubljana, Dunaj (Wien), 2010, 185 str., ilustr.

Ena od pomembnih značilnosti preučevanja slovenske novejšje zgodovine je gotovo tudi obravnavanje življenja in dela posameznih vidnih osebnosti, ki so bodisi oblikovale bodisi opazno zaznamovale njen razvoj. Začetek teh obravnav, ki se jim posvečajo tako v zgodovinopisju kot v drugih, zlasti humanističnih znanostih, sega še v čas med obema svetovnima vojnoma in bi zaradi svoje obsežnosti zaslužile posebno predstavitev. Naj zato ob tej priložnosti spomnimo le na lansko leto, ko so udeleženci dveh znanstvenih srečanj – Pomembne slovenske osebnosti 20. stoletja (Maribor, 23.–25. november 2010) ter Osebnost in delovanje dr. Marka Natlačena (1886–1942) (Ljubljana, 15. december 2010) – predstavili 44 vidnih predstavnikov slovenskega političnega, kulturnega, znanstvenega in cerkvenega življenja v prejšnjem stoletju. Ob tem sta lani izšli še obravnavi povojne usode Edvarda Kocbeka (Igor Omerza: Edvard Kocbek : osebni dosje št. 584. Ljubljana: Karantanija, 2010) ter življenja in dela Ivana Hribarja (Igor Grdina: Ivan Hribar : »jediní resnični radikalec slovenski«. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010), ki mu je bil posvečen tudi posebni zbornik znanstvenih obravnav (Hribarjev zbornik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010).

Zgoraj navedenim obravnavam, ki so zajele predstavnike vseh idejnopolitičnih taborov, se je konec leta 2010 pridružila še monografska publikacija Prežihov Voranc - Lovro Kuhar: pisatelj, politik, patriot. V njej so objavljeni za tisk prirejeni referati z mednarodne znanstvene konference, ki je pod istim naslovom potekala 19. in 20. aprila 2007 na Dunaju. Slovenska humanistika se je tako oddolžila še eni ugledni osebnosti, ki je pomembno zaznamovala slovensko 20. stoletje. V omenjeni monografski publikaciji so namreč filologi, slavisti, bibliotekarji in zgodovinarji na podlagi novih raziskovalnih spoznanj nadgradili dosedanje poznavanje osebnosti in dela Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca na

vseh področjih njegovega bogatega življenjskega delovanja.

Monografsko publikacijo začenja pričevanje o osebnem doživljanju in širšem literarnozgodovinskem pomenu Prežihovega pisanja v obdobju po drugi svetovni vojni. Podaja ga filolog in umetnostni zgodovinar Lev Detela z Dunaja, ki v prispevku Tri eksistencialna srečanja s Prežihovim Vorancem (str. 7–18) opiše svoje spoznavanje Prežihove literature v otroških in študijskih letih (konec štiridesetih oziroma petdesetih let 20. stoletja) ter na prelomu 20. in 21. stoletja. Avtorjevo srečanje s Prežihom so v otroški dobi zaznamovale Solzice, ki jih je, poistoveten z glavnim junakom, v tistem času doživljal »kot padec v brezna s strahovi iz teme«. Danes Solzice razume kot inicialno zgodbo, »s slikovitimi zarisi pokrajine in narave, kar je značilno za mnoga dela tega pisatelja, ki pripoveduje, kako lahko postopoma premagaš strah in v ljubezni do bližnjega zrased v novo dimenzijo« (str. 11). Prežih se je nato v avtorjevih študentskih letih razkril v drugačni perspektivi. Tematika kmetovega boja za preživetje v legendarnih Samorastnikih je namreč pokazala »obsesivno bojevanje z usodo [, ki] ima mistična obeležja« (str. 13). Po noveli Vodnjak, objavljeni v Samorastnikih, jo lahko primerjamo s tematiko Hemingwayevega romana Starec in morje ali Melvillovega Moby Dicka. Avtor ob tem posebej opozori na Prežihov subtilni občutek za izrazno moč jezika, ki ga je črpal tudi iz samosvoje slovenske koroške besedne zakladnice. Zato kritično ocenjuje popravljanje njegovega jezika, ki ga je, sicer na Prežihovo željo, opravil Ferdo Kozak. Tretje eksistencialno srečanje s Prežihom pa zadeva avtorjevo dožemanje njegove literature v postsocialističnem in globalizacijskem času, »ko je pripovedništvo socialnega realizma izgubilo svojo nekdanjo politično podpirano vodilno funkcijo« (str. 15). Avtor ugotavlja, da je Prežih kljub temu še vedno aktualen. V svojem delu – konkretno Jamnici, s katero je baje želel odgovoriti na prototip Hamsunovega avtarktičnega, od nikogar in ničesar odvisnega človeka, ki sam seje in žanje blagoslove

svoje zemlje – namreč »prepričevalno poroča in vehementno svari« (str. 17) o odvisnosti od kriz sveta, ki jim je podvržen tudi posameznik – kmet na podeželju.

Uvodnemu prispevku, ki razkriva moč Prežihovega pisanja v različnih bračevih življenjskih obdobjih in spreminjajočem se zgodovinskem času, sledi troje obravnav s slavističnega, slovenističnega in literarnozgodovinskega področja. Predavatelj na Oddelku za slovanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, prof. dr. Marko Jesenšek, v prispevku *Besedna in slogovna oznaka pekla v Prežihovi črtici Solzice* (str. 19–29) ugotavlja, da v njej »prvoosebni pripovedovalec z usklajeno kombinacijo besed in dejanj ter slikanjem svojih (otrokovih) misli, čustev in razpoloženj izraža ljubezen do matere (tj. vodilni motiv črtice) in ji postavlja 'literarni spomenik', hkrati pa v to čustvovanje učinkovito vključuje motivni drobec pekla kot zanimivo estetsko nasprotje in dopolnjevanje glavnega motiva« (str. 19). Pot v pekel in vrnitev z njega tako pomeni »katarzo, doseženo s prispodobo poti v temo in zmagoslavne vrnitve k svetlobi, ki premaguje greh (laž v prvem delu črtice) in pooseblja dobro v človeku (v Lovrovem primeru ljubezen do matere)« (str. 27). V naslednjem prispevku, *Korenine koroščine v Prežihovem knjiženem jeziku* (str. 31–42), so razčlenjene izrazne podobe in slogovne posebnosti Prežihovih del. Avtorica, upokojena predavateljica na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru in redna članica SAZU, slovenistka prof. dr. Zinka Zorko, predstavlja mežiško narečje, iz katerega je Prežihov Voranc v svoje delo vključeval zlasti besedje in besedotvorne vzorce. Ugotavlja, da je Prežihova domača koroška govornica na slovnični ravni prerasla v zborni knjižni jezik, medtem ko je ohranjal narečno besedje in narečne načine upovedovanja. Obravnavo literarnega vidika Prežihovega dela zaokroža predstojnik Inštituta za kulturno zgodovino ZRC SAZU in predavatelj na Fakulteti za humanistiko (FH) Univerze v Novi Gorici, znanstveni svetnik prof. ddr. Igor Grdina. V svojem prispevku *Slovenski veliki tekst in Prežihov Voranc* (str. 43–55) opozarja, da se Prežih »kot nagoni ustvarjalec ni posebej intenzivno posvečal teoretskim premišljevanjem o literaturi«, vendar se mu je »vsaj na ravni ustvarjalske prakse nujno zastavljalo tudi vprašanje velikega teksta. Iz uporabe treh različnih kompozicijskih tehnik v *Požganici*, *Doberdobu* in *Jamnici* je razvidno, da je ustvarjanje pripovedi, ki bi zaradi globine in širine svojega zajemanja človeške usode zaslužila takšno oznako, doživljal kot trajen izziv.« (str. 49, 50–51) Avtor poudarja, da je Prežih v *Jamnici* kompozicijski problem velikega teksta vsekakor rešil, medtem ko je vprašanje njegove snovi, protagonista, tematiziral v rasti jamniške skupnosti. Tako se je po svoji poti odpravil do Cankarjevega cilja, leta 1899 razprtega v Epilogu njegovih Vinjet: nekonvencionalnosti velikega teksta, ki je zato tudi »strašen«, saj v njem ne more biti nič udušenega. Avtor ob tem opozarja, da je ob Prežihu vsekakor potrebno dati v oklepaj Vidmarjevo in Kraigherjevo kritiško refleksijo o vprašanju slovenskega velikega teksta, »saj je koroški pisatelj z *Jamnico* dosegel posamezne točke obzorja, ki jih je /.../ tik pred koncem 19. stoletja razkril Cankar« (str. 54).

Obravnavam Prežihovega književnega ustvarjanja sledi predstavitev njegove vpetosti v intenzivno zgodovinsko dogajanje prve polovice 20. stoletja. Vanj ga je

vsrkala Vélíka vojna 1914–1918, kar v svojem prispevku Prva svetovna vojna v življenju in delu Prežihovega Voranca (str. 57–70) prikaže predstojnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani ter predavateljica in direktorica programa Kulturna zgodovina na FH v Novi Gorici, znanstvena svetnica dr. Petra Svoltjšak. Seznaní nas s Prežihovo vojaško potjo, ki se je po vpoklicu v bojne vrste dan pred avstro-ogrsko vojno napovedjo Srbiji, končala 19. oktobra 1916 s prebegom k Italijanom na južnotirolski italijansko-avstrijski fronti. Prežih je nato – ob neuspešnem prizadevanju, da bi se vključil v jugoslovanske dobrovoljske legije – v italijanskem vojnem ujetništvu preživel več kot dve leti (1916–1919). Bival je v različnih vojaških taboriščih in se v tem času seznanil z italijanskim socialistom Constantinom Lazzarijem, »ki naj bi po mnenju Kuharjevega brata Alojza vplival na njegovo ideološko usmeritev, predvsem pa ga je seznanjal s teksti Lenina in Trockega« (str. 62). Po vrnitvi v domovino je vojna zlagoma postala pomembnejši vir Prežihovega pisateljskega ustvarjanja, ki je leta 1940 Slovincem prineslo tudi oliterarjen spomin na prvi svetovni spopad – prvi slovenski vojni roman *Doberdob*. Prežih ga je snoval več kot dvajset let, avtorica pa podrobno prikaže različne ovire, ki so spremljale nastajanje njegovega dokončnega besedila. Predstavitev Prežihove izkušnje Vélíke vojne, prelite v *Doberdob*, avtorica zaokroži z opozorilom, da se znani izrek *Doberdob – slovenskih fantov grob* napačno pripisuje Prežihu. Dejansko ga je »v naslov svojih bolečih spominov na bojno kraško izkušnjo pod psevdonomimom A. Vitalis že leta 1936 zapisal Amandus Pepernik«. Vsekakor pa je »z obe-ma Doberdoboma, vojaško pesmijo, s spomini, Doberdob postal središčna oseba slovenskega kolektivnega spomina na Vélíko vojno« (str. 68).

Drugo temeljno Prežihovo izkušnjo zgodovine – pripadnost in delo v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem komunističnem gibanju – predstavljata pokojni znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani dr. Ervin Dolenc in asistentka na omenjenem inštitutu, dr. Vida Deželak Barič. Ervin Dolenc v svojem prispevku Kuharjeva skupina v vodstvu Komunistične partije Jugoslavije (str. 71–84) razčleni oblikovanje različnih vodstvenih skupin v slovenskem in jugoslovanskem komunističnem gibanju v tridesetih letih. Poudari, da je lahko izraz Kuharjeva oziroma Hudomalj-Kuharjeva skupina le pogojen, saj zadeva skupino tedanjih vodilnih slovenskih komunistov (Karel Hudomalj, Lovro Kuhar, Karel Luter, Jože Marn, Mirko Košir), ki je ni opredeljevala »tesnejša povezanost ali zavezanost nekemu programu oziroma cilju, niti notranja vzajemnost, temveč bi jo lahko opredelili bolj kot skupino ožjih sodelavcev, ki je bila od novega vodstva slovenskih komunistov, to je naveze Kardelj-Kidrič, odklonjena in počasi izrinjena«. Dejansko je šlo za skupino posameznikov, ki sta jo kot skupino opredelila »le negativen odnos neke druge, tesneje povezane skupine« ter »samostojnost mišljenja in delovanja glede na vpliv Kidriča in Kardelja« (str. 71, 76). V ta krog sta nedvomno sodila še Dragotin Gustinčič in Ivan Regent ter mogoče še Stane Kraševac ter zakonca Jože in Marija Vilfan. Avtor predstavi partijsko pot omenjene skupine ter njihovo postopno odrivanje od vpliva in odločujočih pozicij v organizaciji. Pri Prežihu posebej opozori na njegovo delo v Parizu leta 1937, kjer je skupaj z Josipom

Brozom - Titom vodil politične in organizacijske posle KPJ. Prežih, ki »ni imel voditeljskih ambicij«, je s Titom korektno sodeloval, »nista se pa vedno najbolje razumela ali prijateljsko povezala« (str. 71, 78). Avtor spominja še na Prežihovo aretacijo v Ljubljani januarja 1943, njegovo zavrnitev predsedovanja slovenski državi pod nemškim nadzorom po kapitulaciji Italije septembra 1943 in kasnejšo internacijo v Sachsenhausnu in Mauthausnu. Oris Prežihovega političnega delovanja sklene z opozorilom, da so pri pripravi za t. i. dachavske procese iz jugoslovanskega zveznega ministrstva za notranje zadeve leta 1947 posebej zahtevali obremenilno gradivo za Prežiha. Omenjeno zahtevo je slovenski notranji minister Boris Kraigher pospremil s komentarjem, »da glede Kuharja po njegovem mnenju ni dovolj materiala za sum. Kaže, da so ga zaradi literarnega ugleda in bolezn pustili, da je umaknjen v rodnem kraju na Koroškem umrl zaradi bolezni, ki jih je prinesel iz koncentracijskih taborišč.« (str. 79–80)

Posebej s Prežihovo partijsko potjo pa bralca podrobno seznanja dr. Vida Deželak Barič. V svojem prispevku *Politični vzpon in zaton Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca v Komunistični partiji Jugoslavije v tridesetih letih* (str. 85–106) najprej opozori na Prežihovo partijsko delo v dvajsetih letih. Prežih je namreč pripadal pionirski generaciji slovenskih komunistov, saj se je v komunistično gibanje vključil neposredno po ustanovitvi Komunistične stranke na Slovenskem, to je 1. maja 1920, ko je bila na njegovo pobudo ustanovljena organizacija KSS v Guštanju (Ravnah na Koroškem). Organizacija je bila zelo dejavna, med drugim je vzdrževala ilegalne poti za prehod komunistov in komunistične literature prek državne meje. Dejavnost koroških komunistov je leta 1926 nadgradilo oblikovanje koroškega partijskega okrožja, katerega sekretar je bil precej časa Prežih. Okrožje je sodilo med najmočnejša in najboljše organizirana na Slovenskem, kar je bila nedvomno tudi posledica Prežihovega dela, ki je istega leta postal član širšega pokrajinskega vodstva KPJ za Slovenijo in bil med delegati III. kongresa KPJ na Dunaju. Prežih je v domovini deloval do leta 1930, ko se je moral umakniti v tujino, kjer je leta 1931 prevzel delo kmečkega inštruktorja pri Profinterni v Berlinu, naslednje leto pa je bil vključen v delo pri CK KPJ na Dunaju, kjer je urejal skupno glasilo CK KPJ in CK KPI *Delo*, se poglobljal v slovenski narodni problem (iz tega časa izvira njegova znana brošura *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda* : program in zahteve Slovenskega Nacionalnega Revolucionarnega gibanja, Dunaj 1933) in opravljal še vrsto drugih nalog. Leta 1934 se je preselil v Pariz, kjer je urejal *Delo* do konca leta 1935. Avtorica opozarja, da se je v tem času začel Prežihov politični vzpon v KPJ. Avgusta 1934 ga je CK KPJ vključil v delegacijo jugoslovanske partije za VII. kongres Kominterne (1935), na IV. državni konferenci KPJ decembra 1934 v Ljubljani je bil izvoljen za namestnika oziroma kandidata za člana CK KPJ, poleti 1935 je začel delovati politbiroju CK KPJ, v začetku leta 1936 pa je začel prevzemati naloge organizacijskega sekretarja CK. Ko je v letih 1937–1939 ponovno bival v Parizu, je začel tesno sodelovati z Josipom Brozom - Titom. Avtorica na podlagi skrbne razčlenitve delovanja CK KPJ v tem času ugotavlja, da sta bili Titova in Prežihova pozicija v stranki »v nekem trenutku /.../

morda precej izenačeni, s svojim zavzetim delovanjem in ob odsotnosti izrazitejših lastnih ambicij pa je v končnem razpletu tudi on prispeval k popolni Titovi uveljavitvi in delno morda tudi k temu, da Kominterni ni razpustila jugoslovanske partije» (str. 92). Prežih je v omenjenih letih Tita nadomeščal v času njegove odsotnosti, vzdrževal zvezo s Kominterni in organizacijami v Jugoslaviji ter Titom in Kominterni in opravljal zahtevno vodenje pariškega centra, ki je za KPJ še naprej ostajal zelo pomemben. Konec leta 1938 oziroma v letu 1939 se je Tito od Prežiha, ki mu je »postal resen konkurent« (str. 96), oddaljil, to pa je pomenilo tudi njegovo politično odstranitev. Avtorica ob opozorilu, da niso znana kakšna bistvena idejnopolitična razhajanja med Prežihom in Titom, kot možne vzroke za Titovo ravnanje navaja, da bi bil Prežih, če bi ga pritegnili v vodstvo KPJ, ob Titu najstarejši komunist in je bil že zaradi tega morda moteč. Morda tudi ni bil primeren zaradi socialnega porekla (kmet) ter posluha za kmečko problematiko in ne le za potrebe industrijskega proletariata, morda zaradi Titovih dvomov o njegovi politični trdnosti, za kar pa ni ponudil prepričljivih argumentov, morda ga Tito ni sprejemal s povsem osebnega stališča (Prežih je znal biti zelo neugoden v svoji neposrednosti), najbrž pa se je »nabrlo kar nekaj medsebojnih zamer, ki jih je neizogibno porodila ilegala« (str. 103). Tito je svoj spremenjen odnos do Prežiha – pred tem ga je aprila 1938 v pismu generalnemu sekretarju Kominterne Georgiju Dimitrovu označil kot predanega in požrtvovalnega funkcionarja KPJ, tistega, ki mu je »v težkih trenutkih /.../ tudi največ pomagal« (str. 96) – pokazal v karakteristiki, napisani 4. oktobra 1939 za potrebe kadrovske komisije pri Kominterni. V njej je skozi »spretno doziranje 'napak' v navidezno objektivnost« (že omenjeni pomisleki glede Prežihove politične trdnosti in druge navedbe, ki pa jih ni podkrepil z ničimer), »utemeljil svojo odločitev o nadaljnji Kuharjevi politični usodi in s tem to vprašanje uredil tudi pred Kominterni« (str. 101). V sklepnem delu karakteristike namreč pravi, da je Prežih »danes eden najboljših pisateljev v Sloveniji. /.../ Sledi bistveno sporočilo /.../, ki se glasi: 'CK KPJ ga je odstavil s položaja v Parizu s tem, da legalno pojde v domovino, da bi se ukvarjal z literarnim delom.'« (str. 102) Prežih se je v domovino vrnil novembra 1939, kjer je zaradi kompromitiranosti ostal v ilegali in tudi partijsko izoliran ter se je posvetil književnosti. V takem odnosu do KPJ oziroma KPS je ostal do napada na Jugoslavijo, pri čemer je »šlo za klasično odrinjanje odvečnih, neprimernih ljudi« (str. 103). To se je pokazalo tudi na III. konferenci KPS na Vinjah junija 1940, ko ga, čeprav je bil po ustanovnem kongresu KPS aprila 1937 na Čebinah naknadno pritegnjen v CK KPS, vanj niso več vključili.

Prežihovo vlogo in položaj v osvobodilnem gibanju v letih 1941–1945 v prispevku Prežihov Voranc in reševanje mejnega vprašanja med drugo svetovno vojno (str. 107–117) obravnava znanstveni svetnik na INZ in predavatelj na FH v Novi Gorici dr. Bojan Godeša. Opozarja, da je vodstvo slovenskih komunistov kljub zadržkom, ki so izvirali izpred vojne, Prežiha vključilo v delo za osvobodilno organizacijo, in sicer v mejni odbor pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte. O delu tega odbora se v strokovni literaturi po vojni sprva ni pisalo, njegov obstoj pa je na

podlagi podatkov, ki mu jih je osebno zaupal dr. Fran Zwitter, leta 1966 prvi razkril dr. Janko Pleterski. Vzrok, da mejnega odbora prva leta po vojni niso posebej poudarjali, je bil najbrž v tem, da v njem ni bilo kakega tesnega sodelavca vodstva KPS. Kot opozarja avtor, so poleg tega komunisti od jeseni 1941 do februarja 1942 trdili, »da je danes čas osvobodilne akcije, ne pa čas za 'načrte' o bodočnosti« (str. 109). Stališče so kasneje zaradi razpleta mednarodnih dogodkov v letu 1942 spremenili in se pri tem oprli na ugotovitve, ki so jih medtem oblikovali v mejnem odboru pri IO OF. Ta je pod Prežihovim vplivom zagovarjal načelno etnično stališče, ki je v Združeno Slovenijo zajemalo tudi vse v zadnji imperialistični dobi potujčeno ozemlje. To stališče so z geografskega, kulturnozgodovinskega in gospodarsko-prometnega vidika strokovno utemeljili dr. Anton Melik, dr. Fran Zwitter in dr. Črtomir Nagode. Prežih je ob tem svoje poglede na mejno vprašanje predstavil tudi v brošuri O slovenskih mejah, ki jo je pod psevdonimom Pavle Vilhar pripravil septembra 1942. »Besedilo (je) nastalo, kot je ugotovil Zwitter, na podlagi gradiv in pogovorov v odboru za meje.« (str. 112) Prežih je brošuro napisal samostojno, ne da bi se posvetoval z vodstvom osvobodilnega gibanja, kar je ostro kritiziral Edvard Kardelj. Že decembra 1942 pa je prišlo do zasuka, saj je tedaj CK KPS svoje stališče o konkretizaciji slovenskih mejnih zahtev utemeljeval s popolnoma enakimi razlogi in argumenti, kot so bili zapisani v Prežihovi brošuri. Avtor svoj prispevek sklene z ugotovitvijo, da je bila Prežihova vloga pri sprejetju takšnega stališča CK KPS predvsem v tem, »da je bil Voranc s svojim delovanjem v odboru za meje in predvsem z napisano brošuro osrednji povezovalni člen in posrednik med stališči strokovnjakov in vodstvom slovenskih komunistov« (str. 114). V tej pomembni vlogi pa se je znašel bolj zaradi spleta okoliščin, kot pa da bi bil zanj predviden. Svojo brošuro je napisal na lastno pest, njen izid pa je bil sprva celo prepovedan.

Večplastno monografsko predstavitev Prežihovega življenja in dela zaokrožajo štiri poglobitve v njegovo delovanje in spomin nanj v času po drugi svetovni vojni. V prvi, Publicistično in literarno delo Prežihovega Voranca in povojna avstrijska Koroška (str. 119–131), se sodelavec Inštituta za slavistiko Univerze v Gradcu dr. Andrej Leben posveti Prežihovemu odnosu do Koroške. Predstavi Prežihovo zgodnje literarno zanimanje za socialne in narodnostne stiske koroških Slovencev pred prvo svetovno vojno, njegovo politično publicistično dejavnost ob koroškem plebiscitu, tematiziranje življenja Slovencev na Koroškem v literarnem ustvarjanju med svetovnima vojnama, obravnavanje slovenskega narodnega vprašanja v okviru komunističnega in narodnoosvobodilnega gibanja ter politično, publicistično in literarno zavzemanje za koroške Slovence po drugi svetovni vojni; Prežih je z njim »poskušal apelirati na zgodovinsko zavest, gojiti regionalno koroško slovensko identiteto ter kolektivni, kulturni in politični spomin, ki v celoti gledano zajema čas od Karantanije do partizanskega odpora« (str. 124). Avtor ob tem opozarja še na Prežihove neobjavljene politične članke o koroškem vprašanju iz časa po vojni in ob tem meni, »da je Prežih od leta 1948 naprej naletel na težave, kadar se je hotel oglasiti v zvezi z mejnim vprašanjem« (str. 126). Prispevek sklene z razčlenitvijo

sprejemanja Prežihovih del na avstrijskem Koroškem po njegovi smrti. Le-to je z njihovimi objavami v slovenskem in nemškem jeziku ter gledališkimi postavitvami neprekinjeno teklo do leta 1993, ko se je pokazalo, da je »z družbenimi in političnimi spremembami in samostojnostjo Slovenije očitno postal 'problematičen' ali celo 'politično oporečen' pisatelj«. Očitno je bila »njegova recepcija na Koroškem v dobršni meri ideološko utemeljena in tudi ideološko usmerjena. /.../ Toda v zadnjem času kaže, da prihajajo ravno z avstrijske Koroške nove pobude, ki bodo morda utrle tudi pot novemu, neobremenjenemu branju Prežihovega literarnega dela in novemu pogledu na njegovo politično delo.« (str. 128)

Druga poglobitev v Prežihovo povojno življenje in delo nas seznanja z njegovim položajem v slovenski kulturi po letu 1945. V prispevku Voranc kot predsednik Ljudske prosvete Slovenije (str. 133–146) ga obravnava znanstveni svetnik na INZ in predavatelj na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani dr. Aleš Gabrič. Avtor opozarja, da je bila Prežihu »odrejena vloga pri oživljanju amaterske kulturne ustvarjalnosti« (str. 134), medtem ko je bil, tako kot mnogi stari komunisti, v strukturah novega družbenega reda, kljub poslanskemu mestu v Ustavodajni/Ljudski skupščini DFJ/FLRJ v letih 1945–1950, odrinjen od drugih vzvodov odločanja. Prežih se po besedah njegovega prijatelja in koroškega rojaka Vinka Möderndorferja, potem »ko je bil izvoljen za poslanca v Ustavodajno skupščino FLRJ, /.../ ni čutil zapostavljenega in je bil zadovoljen, da ima mir, da lahko piše in da je lahko na Prežihovem, ker je priraščen k zemlji« (str. 143). Avtor opozarja, da je Prežih svoje delo v Ljudski prosveti (1945–1950) vzel resno. Pri tem je izhajal iz prepričanja, da je treba odstraniti predsodek, »da je umetnost nekaj visokega in nedoumnega za ljudske množice. Danes je treba pokazati, da je umetnost dostopna vsem.« (str. 135) Na tej podlagi je sprva zagovarjal stališče, da je treba pobudo v kulturnem delu prepuščati organizatorjem dela na terenu, Ljudska prosveta pa naj bi bila predvsem servis, ki bi s posvetovalnico in izposojevalnico omogočala kar najkakovostnejše delo amaterskih kulturnih društev. Prežihovi usmeritvi pa je nasprotoval načelnik agitpropa CK KPS Dušan Pirjevec - Ahac, ki je uveljavil ozek in v pomanjkanju dialoškega posluha utemeljen idejni pogled na amatersko kulturno ustvarjalnost. Le-to naj bi izvajali le po direktivah, »odločili so se za politiko zelene mize«, je nove razmere v kulturni politiki 2. januarja 1947 v pismu predsedniku slovenske vlade Mihi Marinku označil Prežih. Od leta 1946, ko je »njegovo prvotno agilnost zaustavil cenzorski aparat vladajoče komunistične stranke«, Prežih ni imel več vpliva na kulturnopolitično usmeritev Ljudske prosvete Slovenije in je sledil kulturnopolitični usmeritvi, ki jo je začrtal agitprop CK KPS. Kot pravi avtor, je ravnal kot »disciplinirani komunist, ki je pripravljen lastne poglede in cilje zavestno podrediti 'višjim ciljem' oziroma direktivam nezmotljivega vodstva«. O tem je Prežih v že omenjenem pismu Marinku zapisal takole: »Če CK /.../ potrebuje tako ime, kakršnega imam jaz, za predsednika Lj. Prosvete, sem seveda vedno ž njim na razpolago kot partijec, ali prave odgovornosti pa ne morem nositi.« (str. 140) Prežihova vizija ljudske in ne, kot je dejal, »državne tipizirane kulture« (str. 137), se ni uresničila, ob njegovi smrti pa jo je obšel tudi podpredsednik Ljudske prosvete

Slovenije France Bevk, ki je na pogrebni slovesnosti »govoril večinoma o Prežihovem pisateljskem delu. Kot da ne (bi) bilo kaj dosti za povedati tudi o tej epizodi v njegovem življenju.« (str. 144)

Prežihovo družbeno dejavnost ob »'zamrznjeni' politični karieri« (str. 149) obravnava tudi dr. Danijel Grafenauer, asistent z doktoratom na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. V prispevku Lovro Kuhar - Prežihov Voranc kot predsednik Kluba koroških Slovencev v Ljubljani v letih 1946–1950 (str. 147–170) predstavlja njegovo zavzemanje za koroške Slovence v okviru omenjenega kluba, kjer je videl »priložnost lastne uveljavitve in uresničitve tistih narodnostnih idealov, za katere si je prizadeval že od svojega 16. leta starosti« (str. 149). Prežihu so namreč bile nekatere stvari »stvar srca« in tudi ponovna zahteva, da se slovensko etnično ozemlje na Koroškem priključi k Jugoslaviji, »je bila zanj stvar srca, ponosa in predvsem pravice« (str. 147). Avtor podrobno obravnava Prežihovo predsedovanje klubu, potem ko predstavi delovanje koroških prebežnikov v jugoslovanski Sloveniji po letu 1920 in ustanovitev Kluba koroških Slovencev v Ljubljani leta 1928. Poudarja, da v svojem delovanju nasproti koroškim rojakom ni bil politično ozek, saj je vse napore usmeril v ugodno rešitev koroškega vprašanja. Pod njegovim predsedovanjem so organizirali propagandna zborovanja, pripravljali prispevke in elaborate o razmerah na Koroškem, pošiljali spomenice in resolucije na uradna mesta v Jugoslaviji (in tudi predstavnikom mednarodne konference o avstrijskem vprašanju v Londonu) ter vzbudili široko zanimanje za koroško vprašanje v Sloveniji in Jugoslaviji. Prežih je ob tem menil, da so jugoslovanske možnosti za priključitev delov Koroške po koncu druge svetovne vojne realne in več kot upravičene, živel pa je tudi v zmotnem prepričanju, da bo k ugodni rešitvi koroškega vprašanja odločilno prispevala ZSSR. Optimistični pogled na ugodno rešitev koroškega vprašanja ga ni zapustil do konca. Še ko je bil neozdravljivo bolan, je verjel, da bo Koroška priključena k Jugoslaviji najmanj do Drave.

Zadnja poglobitev v Prežihovo življenje in delo nas seznanja z ohranjanjem spomina nanj in na njegovo literarno zapuščino na Koroškem v času po drugi svetovni vojni. V prispevku Prežih v domačem kraju (str. 171–181) ga izčrpno predstavlja mag. Majda Kotnik - Verčko, vodja Enote za delo z uporabniki in upravljanje knjižnične zbirke v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Avtorica opozarja na različne vidike ohranjanja spomina na Prežiha: na prvotno Prežihovo spominsko sobo na Preškem vrhu, ki jo je uredila njegova vdova Marija, Prežihov spominski muzej (t. i. Prežihovo bajto, ki je osrednji kraj ohranjanja spomina nanj in med najbolj obiskanimi spominskimi domovi slovenskih pisateljev), Prežihovo sobo v Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika na Ravnah, likovne in kiparske upodobitve Prežiha ter ilustracije njegovih del, Vorančevo pot (kulturno transverzalo po postajah Prežihovega življenja v rojstnih Kotljah), poimenovanje kulturnih dejavnosti, vzgojnih in izobraževalnih ustanov ter prometnice na Koroškem po Prežihovem Vorancu, raziskovalce Prežihovega življenja in dela s Koroške ter simpozije in kulturne prireditve, ki so jih na Koroškem pripravili v spomin na Prežiha. V sklepu svojega prispevka upravičeno poudarja, da »domači kraj dostojno ohranja

spomin na Prežiha in njegov rod. Pomembno vlogo pri tem prizadevanju imata obe osrednji koroški kulturni instituciji – Koroški pokrajinski muzej Ravne in Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika.« (str. 180)

Prispevek o vpetosti Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca v spomin koroškega človeka po drugi svetovni vojni zaključuje najnovejšo predstavitev enega najvidnejših slovenskih patriotov, literarnih ustvarjalcev in pomembnih političnih mož 20. stoletja. Predstavitev, ki jih je bilo doslej že mnogo – ob tej priložnosti naj spomnimo le na tovrstno temeljno dejanje – Prežihovo Zbrano delo (Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962–1990), raziskovalno izjemno tehtno podprto z opombami Draga Druškoviča –, je v glavnem plod prizadevanja današnje srednje in deloma starejše raziskovalne generacije. Njuni predstavniki so na podlagi svojih najnovejših raziskovalnih spoznanj (pri tem izstopajo izsledki iz gradiva nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS, gradiva nekdanjega Republiškega sekretariata za notranje zadeve in gradiva Ljudske prosvete Slovenije, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije) pomembno prispevali k izostritvi védenja o Prežihovem življenju in delu. To je še toliko bolj pomembno, ker bosta bogastvo in razgibanost Prežihovega delovanja še dolgo vznemirjala široko raziskovalno pozornost, kar dobro dokazuje tudi pričujoče monografske delo.

Jurij Perovšek

Peter Pirker, Gegen das »Dritte Reich«. Sabotage und transnationaler Widerstand in Österreich und Slowenien 1938–1940. Kitab-Verlag. Klagenfurt-Wien, 2010, 280 str., ilustr.

Leta 2009 je politolog Peter Pirker Univerzi na Dunaju predložil v potritev svojo obsežno disertacijo »'Most difficult to tackle': Intelligence, Exil und Widerstand am Beispiel der Austrian Section von SOE«. Študija je bila 2009 nagrajena s priznanjem Herberta Steinera in 2010 s priznanjem German Association for the Study of British History and Politics.

Avtor v delu raziskuje dejavnosti britanskega prevratniškega, podtalnega vodenja vojne proti silam osi v drugi svetovni vojni, s posebnim poudarkom na tistih, ki so bile povezane z Avstrijo. V središču raziskave so dejavnosti nemške in avstrijske sekcije britanske vojaške tajne službe Special Operations Executive (SOE) med letoma 1940 in 1945 s predzgodovino od 1938 do 1940. Pri tem analizira sistematične poizkuse te tajne službe, da bi nacistično Nemčijo napadla na enem izmed njenih središčnih območij, v nekdanji Avstriji. To je nameravala doseči s subverzivnimi sredstvi (sabotažami in z nudenjem podpore notranjemu odporu), s katerimi bi odprla »notranjo, domačo fronto«. V središču pozornosti so dimenzije institucionalnega nastajanja in razvoja avstrijske sekcije, njene politične strategije in